

## ІЗ СТУДІЙ НАД ЕЛІТАМИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ: ВОЄВОДА ОЛЬСТИН ОЛЕКСИЧ<sup>1</sup>

DOI: 10.58407/litopis.240602

© В. Нагірний, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4360-7729>

**Метою статті** є дослідити постать Ольстина Олексича, воєводи чернігівського князя Ярослава Всеволодовича, і відокремити достовірні факти з його життя від численних історіографічних міфів, пов'язаних із ним. **Методологічною основою** дослідження є аналіз збережених літописних свідчень про Ольстина Олексича із залученням антропонімічного матеріалу. **Новизна** дослідження полягає у спростуванні низки поширених у науковій літературі тверджень, які не відповідають історичній дійсності. **Висновки.** Відомо, що Ольстин був сином Олексі та внуком Прохора і, очевидно, походив із боярського середовища Чернігівської землі. Він мав появитися на світ не пізніше першої половини 40-х рр. XII ст. Без сумніву, його кар'єра при князівському дворі розпочалася задовго перед тим, як він уперше був згаданий на сторінках літопису. Підтверджений джерелами період активності Ольстина припадає на один, 1185 р. На початку цього року він виконував функції посла чернігівського князя Ярослава Всеволодовича до половецького князя Кончака, а в кінці квітня – першій половині травня, за дорученням Ярослава Всеволодовича, брав участь у поході новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців. Під час цього походу Ольстин виконував функції воєводи, командував загonom ковуїв, був поранений та потрапив у полон. Аналіз джерельного матеріалу свідчить про те, що Ольстин мав певний дипломатичний та значний військовий досвід і був добре обізнаний із звичаями та мовою кочівників – як ковуїв, так і половців. Невідомо, як склалася його доля після потрапляння в полон, якими були його земельні володіння, сімейний статус і коли закінчився життєвий шлях боярина. Проведене дослідження дозволило впевнено відкинути поширені в історичній науці твердження про походження Ольстина зі змішаного русько-тюркського або касогського роду, імовірну участь в обороні Києва 1169 р., перебування в Володимирі на Клязьмі, службу в рязанського князя Гліба Ростиславовича та можливу причетність до авторства «Слова о полку Ігоревім».

**Ключові слова:** Ольстин Олексич, Русь, Чернігівська земля, руські еліти, воєвода.

При вивченні історії Чернігівської землі в XI – перший пол. XIII ст. місцева еліта не-князівського походження, зазвичай, залишається поза увагою науковців, хоча збережені джерела<sup>2</sup> відкривають перед істориками певні можливості для дослідження осіб із найближчого кола чернігівських Рюриковичів<sup>3</sup>. З іншого боку, не рідко зустрічаються ситуації, коли достовірні факти про діяльність окремих представників еліти Чернігівської землі обростають чималою кількістю міфів і вигадок дослідників. Яскравим прикладом цього є Ольстин Олексич, воєвода чернігівського князя Ярослава Всеволодовича. У цій праці я спробую відокремити історичну дійсність від історіографічних міфів, пов'язаних із цим представником руської середньовічної еліти.

Досліджувана особа згадується на сторінках «Київського літопису» під особовими назвами: «Ольстинъ»<sup>4</sup>, «Ольстиномъ»<sup>5</sup>, «Ольсти»<sup>6</sup>, «Ольстина . Олєзча / Олексича»<sup>7</sup>, і

<sup>1</sup> Доповідь була виголошена на X Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми сучасної української медієвістики», що відбулася 15 червня 2024 р. в Інституті історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. Лазаревського на базі Науково-дослідного центру вивчення історії релігії та Церкви імені архієпископа Лазаря Барановича та кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин (Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка) спільно з Інститутом історії України НАН України.

<sup>2</sup> Вивчення еліт Чернігівської землі в XII ст. значно ускладнює відсутність чернігівського літописання, яке дійшло до наших днів лише у вигляді невеликих фрагментів, включених до інших руських літописів: Чугаєва І. Датовані чернігівські звітки Київського літопису XII ст. як маркер чернігівських літописних фрагментів. *Київська старовина*. 2012. № 5–6. С. 5–18; Її ж. Летописный материал черниговского содержания XII в. в северо-восточной летописной традиции. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014. № 3. С. 31–41; Її ж. Літописний матеріал чернігівського змісту XII – середини XIII ст. у Новгородському Першому літописі. *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 278–287; Її ж. Чернігівське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело? Чернівці: Десна, 2018.

<sup>3</sup> Nagirnyy V. O otoczeniu Światosława Olegowicza, księcia nowogrodzko-siewierskiego. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. 2023. R. 20. Nr 2: *Historia*. S. 9–21.

<sup>4</sup> Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Санкт-Петербург: Тип-я М. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 640.

<sup>5</sup> Там само. Стб. 639. Прим. 24.

<sup>6</sup> Там само. Стб. 640. Прим. 43.

<sup>7</sup> Там само. Стб. 635. Прим. 8, 636, 638, 639.

«Сѡльстина . Сѡлексича . Прохорова вноука»<sup>8</sup>. Назви «Сѡльстин», «Ольстиномъ», «Ольсти», «Сѡльстина» – є особовим іменем Ольстин, поданим у різних відмінках. Це ім'я рідко з'являється в джерелах. Крім аналізованого прикладу воно зустрічається тільки один раз – його носієм був боярин рязанського князя Гліба Ростиславовича, згаданий в «Лаврентіївському літописі» під 6685 (1177 / 1178) р.<sup>9</sup>

У науковій літературі немає єдності в питанні про походження імені Ольстин. Відомий дослідник руської середньовічної антропонімії Тадеуш Скуліна вважав, що наявний джерельний матеріал не дає можливості встановити етимологію цього імені<sup>10</sup>. На відміну від Т. Скуліни, Михайло Сокол (Гойгел-Сокол) твердив, що антропонім Ольстин «очевидно тюркського походження»<sup>11</sup>. Однак він не подав жодного аргументу на підтвердження своєї думки, а в тюркському ономастиконі відсутні власні назви, близькі за звучанням до особової назви Ольстин<sup>12</sup>, що змушує з обережністю ставитися до тези М. Сокола. Ще одне пояснення запропонував Павло Чучка, який намагався пов'язати ім'я Ольстин із назвою міста Ольштин, розташованого на північному сході Польщі<sup>13</sup>. Таке припущення ще більше відірване від історичної реальності, оскільки назва польського міста з'явилася лише в сер. XIV ст.<sup>14</sup> і була слов'янською версією німецької назви Allenstein<sup>15</sup>, яку новозасноване місто отримало в 1334 р.<sup>16</sup>

Враховуючи, що ім'я Ольстин або схожі за звучанням імена не зустрічаються ні в інших слов'янських народів<sup>17</sup>, ні в угорців<sup>18</sup>, ні в середовищі тюркських кочівників<sup>19</sup>, можна було б погодитися із думкою Т. Скуліни й визнати, що наявний джерельний матеріал не дає можливості встановити походження цього антропоніму. Однак і Т. Скуліна, й інші згадані вище дослідники повністю випустили з поля зору той факт, що дуже схоже по звучанню ім'я – Halsten / Hallsteinn (кам'яна скеля) – функціонувало в Скандинавії в IX–XIII ст.<sup>20</sup> Немає необхідності нагадувати, що багато вихідців із цього регіону в IX–XI ст. перебували й оселялися на Русі<sup>21</sup>. Очевидно, що разом із ними на східноєвропейські землі проникло також ім'я Halsten / Hallsteinn, яке тут зазнало незначної трансформації із заміною початкового «Hal» («Hall») на «Оль», відповідно до фонетичних законів давньорусь-

<sup>8</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 638.

<sup>9</sup> Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей. Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1926–1928. Т. 1. С. 385; Тупиков Н. Словарь древнерусских личных собственных имен. Санкт-Петербург: Тип-я И. Скороходова, 1903. С. 287–289.

<sup>10</sup> Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Polska Akademia Nauk, 1974. Cz. 2. S. 77.

<sup>11</sup> Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». Некоторые вопросы историографии и источниковедения. Днепрпетровск, 1976. Вып. 3. С. 74.

<sup>12</sup> Древнетюркский словарь / Ред. В. Наделяев, Д. Насилов. Ленинград: Наука, 1969. С. 366–367; Халимоненко Г. Давньотюркські антропоніми в українських літописах X–XIII ст. Вісник Київського Національного Університету: Східні мови та літератури. 2009. Вип. 15. С. 288–294.

<sup>13</sup> Чучка П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. С. 269. Можливість походження імені Ольстин від назви міста Ольштин допускає також Богдан Яценко (Яценко Б. «Слово о полку Игореві» та його доба. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2000 // *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/slovoyan/yatzenko1.htm>). Але треба зауважити, що цей дослідник фактично одразу ж заперечує сам собі, пишучи, що ім'я Ольстин походило «із пруссів» (Там само). В іншій праці Б. Яценко твердив, що ім'я Ольстин походить від поняття «блїий», однак не навів як доказ жодного аргумента: Яценко Б. Об авторе «Слова о полку Игореве» (проблеми поиска). Труды Отдела Древнерусской литературы. 1993. Т. 48. С. 34.

<sup>14</sup> Szorc A. Przywilej lokacyjny miasta Olsztyna z 31 października 1353 r. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. 2004. № 3. S. 289.

<sup>15</sup> Німецька назва Allenstein – це поєднання назви р. Ліна (нім.: Alle) і слова «stein» – камінь.

<sup>16</sup> Зазначимо, що в Польщі є ще одна місцевість із назвою Ольштин, розташована неподалік м. Ченстохови. Однак цей населений пункт теж з'являється на сторінках письмових джерел аж у XIV ст. Початково він називався Ольштинек (Olsztynek), і тільки з XV ст. отримав назву Ольштин: Olsztyn. *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa: Nakładem Władysława Walewskiego, 1886. Т. 7: Netrebka–Perepiat. S. 513.

<sup>17</sup> Słownik staropolskich nazw osobowych / Red. W. Taszycki. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Polska Akademia Nauk, 1974–1976. Т. 4: N–R. S. 119–122; Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno: Masarykova univerzita, 1998. S. 137; Илчев С. Речник на личните и фамилии имена в българите. София: Изток – Запад, 1969. С. 367; Грковић М. Речник личних имена код Срба. Београд: Вук Караджич, 1977. С. 151.

<sup>18</sup> Zsoldos A. Magyarországnak világi archontológája 1000–1301. Budapest: História, 2011. S. 340; Nováková M. Najstaršie uhorské osobné mená a pomenovania prax na Slovensku v 13–14 st. Trnava, 2010. S. 23–87.

<sup>19</sup> Древнетюркский словарь. С. 366–367.

<sup>20</sup> Flóamanna saga / Ed. Þ. Jonsson. Reykjavík: A Kostnad Sigm. Gudmundssonar, 1884. P. 2, 4–8; Fljótsdæla hin Meiri: eller den længere Droplaugarsona-saga / Ed. K. Kålund. København: S. Møllers Bogtrykkeri, 1883. P. 26, 101, 113, 114; Eybyggja saga / Ed. S. Kristjánsson. H. Gering. Reykjavík, 1897. P. 4, 7, 9, 22, 28, 30, 31, 125. Тут хочу висловити щирю подяку к.і.н. Владиславі Кіорскаві (Львів) за допомогу при пошуку цих видань. Див. також: Peterson L. Nordiskt runnamnslexikon. Femte, reviderade utgåvan (Dictionary of proper names in Scandinavian Viking Age runic inscriptions). Uppsala: Institutet för språk och folkminnen, 2007. P. 105. Особова назва Hallsteinn виникла через поєднання давньоскандинавських слів «hallr» («скеля») та «steinn» («камінь») і символізує кам'яну скелю.

<sup>21</sup> Скандинави оселялися і в самій Чернігівській землі, що підтверджується археологічними матеріалами: A viking century: Chernihiv area from 900 to 1000 AD / Ed. S. Stepanenko. Paris: ACHCByz, 2022; Buczek W. Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej. Warszawa: Wyd-wo Trio, 2007. S. 197–203.

кої мови. Отже, початкове Halstein / Hallsteinn набрало звучання Ольстен або Ольстин<sup>22</sup>. Подібно до того, як це було у випадку зі скандинавськими іменами Helgi (рус. Олег) і Helga (рус. Ольга). Ще одним прикладом може слугувати антропонім Hakun / Hákon, який на Русі отримав звучання Якун (Акун)<sup>23</sup>. Хочу також звернути увагу на те, що одна із версій імені Halstein, яка зафіксована в джерелах, має форму Alstein<sup>24</sup>, яка фонетично ще ближча до імені Ольстин, що може бути додатковим аргументом на користь скандинавського походження останнього.

Підсумовуючи розгляд етимології імені Ольстин, необхідно зазначити, що, незважаючи на значне зменшення контактів Русі із варязьким світом у XII ст., імена скандинавського походження й надалі активно використовувалися на Русі – як у середовищі Рюриковичів, так і серед представників руської еліти. Це могли бути як прямі запозичення – як у випадку з антропонімами Рюрик<sup>25</sup> та Ингвар<sup>26</sup>, так і використання слов'янських версій скандинавських імен, таких як Рогволод (Ragnvaldr / Rögnvaldr / Rag(n)valör)<sup>27</sup>, Тудор (Þjóðarr)<sup>28</sup>, Улеб (Oleifr / Olafir)<sup>29</sup>, Якун (Hakun / Hákon)<sup>30</sup>, а також Ольстин (Halsten / Hallsteinn / Alstein).

Друга частина особової назви Ольстина – «Сѡлѣѣча»<sup>31</sup>, «Сѡлексича»<sup>32</sup>, «Олексича»<sup>33</sup> – є патронімом воеводи і свідчить, що його батьком була особа по імені Олекса. Збережені джерела фіксують п'ятьох людей із таким іменем, діяльність яких припадає на період, хронологічно близький до діяльності Ольстина.

Першим із них є Олекса, двірський князя Мстислава Ізяславовича, який згадується в «Київському літописі» при описі подій 1169 р. Він належав до найближчого кола володимирського князя і, ймовірно, походив із Волинської землі. Олекса був серед тих бояр Мстислава, котрі між 9 і 12 березня 1169 р. намагалися вирватися з Києва, взятого в облогу володимиро-суздальськими військами та їх союзниками. Ця спроба виявилася невдахою й Олекса, разом із Дмитром Хоробрим, Сбиславом Жириславовичем, Іванком Твориричем та іншими урядниками Мстислава Ізяславовича потрапив у полон до Мстислава Андрійовича<sup>34</sup>. Саме цього Олексу М. Сокол вважав найбільш імовірним батьком Ольстина<sup>35</sup>. Можливу спорідненість між двірським Олексою і Ольстином Олексичем не відкидає також сучасний російський автор Петро Стефановіч<sup>36</sup>. Однак ці історики не наводять жодного переконливого аргументу на користь такого підходу, а також повністю оминають той факт, що кар'єри Олекси й Ольстина були пов'язані з різними князівськими дво-

<sup>22</sup> Важливо, що руські літописи подають це ім'я як у формі Ольстин, так і в формі Ольстен. Останню версію можна зустріти в «Лаврентіївському» (Лаврентьевская летопись. С. 384. Прим. 46) та «Радзівілівському» літописі (Радзивилловская летопись. Полное собрание русских летописей. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. С. 145).

<sup>23</sup> Skulina T. Staroruskie imięnnictwo osobowe. Cz. 2. S. 64; Зализняк А. Древненовгородский диалект. 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 382.

<sup>24</sup> Peterson L. Nordiskt runnamnslexikon... S. 105.

<sup>25</sup> Володарем такого імені був київський князь Рюрик Ростиславович.

<sup>26</sup> Володарями цього імені в XII – першій третині XIII ст. були луцький князь Ингвар Ярославович та рязанський князь Ингвар Ігорович.

<sup>27</sup> Ім'я Рогволод мав воевода торчеського князя Ростислава Рюриковича: Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej drugiej połowy XI do pierwszej połowy XIII wieku. Studium prozopograficzne. Kraków: Historia Jagellonica, 2021. S. 309–311. Про скандинавські версії цього імені див.: Peterson L. Nordiskt runnamnslexikon... S. 180.

<sup>28</sup> Серед представників руської еліти XII ст. відомі щонайменше дві особи з таким іменем – Тудор, вишгородський тивун на службі у київського князя Всеволода Ольговича, і Тудор Єльчич, воевода галицького князя Ярослава Володимировича: Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 229–231; Нагірний В. Галицький воевода Тудор Єльчич. Галич. Збірник наукових праць. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. Т. 5. С. 8–16. Про скандинавське походження цього імені див.: Мельникова Е. Имя Тудоръ в домонгольской Руси: христианское или скандинавское? Словяне. 2015. № 1. С. 268, 273–274.

<sup>29</sup> Так звали Улеба, тисяцького київських князів Всеволода та Ігоря Ольговичів і урядника київського князя Ізяслава Мстиславовича: Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 110–113. Про скандинавські версії цього імені див.: Томсен В. Начало русского государства. Из истории русской культуры. Москва: Языки славянской культуры, 2002. Т. 2. Кн. 1: Киевская и Московская Русь. С. 224.

<sup>30</sup> Серед імен скандинавського походження ім'я Якун в середовищі руської еліти було чи не найбільш популярним. Його носіями були: Якун, воевода смоленського та київського князя Ростислава Мстиславовича, і Якун Мілятич із кола київського князя Ізяслава Давидовича (Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 180–182, 277–278; Idem. O otoczeniu księcia smoleńskiego Rościława Mściśławowicza. Wschodni Rocznik Humanistyczny. 2022. R. 19. Nr. 4. S. 15–17), а також багато новгородців: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Ред. А. Насонов. Москва–Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. С. 24, 26, 29, 32, 33, 35, 53–54, 59–60, 67, 81; Древнерусские берестяные грамоты. № 676, 960. URL: <http://gramoty.ru/birchbark/>. Про скандинавські версії цього імені див.: Томсен В. Начало русского государства. С. 220.

<sup>31</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 635, 636.

<sup>32</sup> Там само. Стб. 638.

<sup>33</sup> Там само. Стб. 635. Прим. 8.

<sup>34</sup> Там само. Стб. 544. Дет. про двірського Олексу див.: Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 210–212.

<sup>35</sup> Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». С. 67, 69.

<sup>36</sup> Стефанович П. Князь и бояре: клятва верности и право отъезда. Древняя Русь: очерки политического и социального строя / Отв. ред.: А.А. Горский, В.А. Кучкин; Российская академия наук, Институт российской истории. Москва: Индрик, 2008. С. 254.

рами – перший із них служив володимирському князеві, а другий – чернігівському<sup>37</sup>. Останній факт змушує з обережністю ставитися до можливої спорідненості між Ольстином і двірським Олексом.

Другою особою на ім'я Олекса, яка з'являється на сторінках руських літописів у близький до діяльності Ольстина період, є Олекса Святословець, згаданий в літописній статті 6682 (1174 / 1175) р.<sup>38</sup>, де насправді описані події кінця зими 1172 / 1173 р.<sup>39</sup> Підтримую висловлену мною раніше думку, що немає поважних підстав ототожнювати вже згаданого двірського Олексу з Олексом Святословцем<sup>40</sup>. Про останнього відомо, що він був пов'язаний зі смоленськими Ростиславовичами і в 1172 / 1173 р. перебував на службі в київського князя Романа Ростиславовича. Після звинувачення Олекси в отруєнні Гліба Юрійовича він, імовірно, покинув Київ, а його подальша доля невідома<sup>41</sup>. Відносно недавно Петро Стефанович припустив, що Олекса Святословець міг бути батьком Ольстина Олексича<sup>42</sup>. Повністю виключати таку можливість не можна, але хочу звернути увагу на один важливий момент в літописній розповіді. У статті за 6693 (1185 / 1186) р. вказано, що Ольстин Олексич був внуком Прохора: «Прохорова внуоука»<sup>43</sup>. Допускаючи можливість спорідненості між Ольстином і Олексом Святословцем, треба було б погодитися з тим, що останній був сином Прохора. Складається враження, що цей Прохор у 1185 / 1186 р. ще жив і був добре знаний літописцеві<sup>44</sup>. Чому ж тоді книжник не назвав Олексу Прохоровичем, але вказав його прізвище?<sup>45</sup> Можливо, якраз тому, що між Олексом Святословцем і Прохором та між Олексом і Ольстином не було родинних зв'язків.

Ще три особи на ім'я Олекса згадані в літописах при описі новгородських подій перших двох десятиліть XIII ст. Із огляду на географічну віддаленість, а також значний хронологічний розрив між їх появою на сторінках джерел та діяльністю Ольстина Олексича, імовірна спорідненість цих осіб із чернігівським воєводою є радше гіпотетичною. Однак для повноти картини, вважаю за доцільне згадати про них.

Першим із них був Олекса Прокопович, котрий згадується під 6708 (1200 / 1201) р. серед знатних новгородців, які загинули під час відбиття литовського нападу на Новгородську землю. Тоді ж поліг і брат Олекси, Рагуіл Прокопович<sup>46</sup>. У цьому випадку важливо, що літописець називає Олексу сином Прокопа («Рагуилу Прокопиница сь братомь Олексоу»<sup>47</sup>). Однак із «Київського літопису» відомо, що діда Ольстина звали не Прокоп, а Прохор<sup>48</sup>. Це хоч і близькі за звучанням, але все ж таки різні імена. І саме цей факт є основною перешкодою для можливого ототожнення новгородця Олекси Прокоповича із батьком Ольстина Олексича.

Наступною особою на ім'я Олекса був Олекса Сбиславович, новгородський боярин, згаданий у літописній статті 6716 (1208 / 1209) р.<sup>49</sup> Про нього відомо лише те, що він був несправедливо звинувачений урядником володимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича і страчений 17 березня 1207 р.<sup>50</sup> на Ярославовому дворі в Новгороді<sup>51</sup>. Значний хронологічний розрив між появою інформації про Ольстина Олексича і Олексу Сбиславовича, а також приналежність останнього до новгородської, а не чернігівської еліти і до роду Сбислава, а не Прохора, не дають поважних підстав вважати їх родичами.

Ще одним Олексом, який з'являється на сторінках джерел у другій декаді XIII ст., є Олекса Путиловець із найближчого кола новгородського князя Мстислава Мстиславовича. Він згаданий серед бояр, які 1217 р. вирушили разом із Мстиславом із Новгорода на Русь<sup>52</sup>. Подальша його доля невідома, хоча контекст літописної розповіді дозволяє обе-

<sup>37</sup> Звичайно, у XII ст. зустрічаємо чимало прикладів, коли представники руської еліти переходили від одного князя на службу до іншого: Стефанович П. Князь і бояре... С. 209–218, 237–255. Однак у цьому випадку повне мовчання джерел не дозволяє говорити про можливий перехід Олекси чи його можливих нащадків на службу до чернігівських Ольговичів, в яких були досить непрості стосунки з Мстиславом Ізяславовичем.

<sup>38</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 569.

<sup>39</sup> Бережков Н. Хронология русского летописания. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1963. С. 189–190.

<sup>40</sup> Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... С. 307.

<sup>41</sup> Ibid. С. 306–307.

<sup>42</sup> Стефанович П. Князь и бояре... С. 254.

<sup>43</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 638.

<sup>44</sup> Руські літописці часто ідентифікували молоду або маловідому людину, наголошуючи на її родинних зв'язках із більш відомими батьком чи дідом. Щодо останнього, то як приклад можна згадати Мирослава, урядника новгород-сіверського князя Святослава Ольговича, якого літописець назвав внуком Хіліча: «Мирославъ Хиличъ внуокъ». Ипатьевская летопись. Стб. 325; Nagirnyy V. O otoczeniu Świątostława Olegowicza... С. 13–14.

<sup>45</sup> На мою думку, особова назва Святословець була не патронімом, а прізвищем Олекси, або його батька: Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... С. 307.

<sup>46</sup> Новгородская первая летопись... С. 45, 239.

<sup>47</sup> Там само. С. 45. В молодшій редакції «Новгородського першого літопису» братів названо «Рагуилу Прокшиница с братомь Олексомъ»: Там само. С. 239.

<sup>48</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 638.

<sup>49</sup> Там само. С. 50, 247; Лаврентьевская летопись. С. 489.

<sup>50</sup> Бережков Н. Хронология русского летописания. С. 255.

<sup>51</sup> Новгородская первая летопись... С. 50, 247; Лаврентьевская летопись. С. 489.

<sup>52</sup> Новгородская первая летопись... С. 57, 257.

режно припустити, що Олекса не повернувся до Новгородської землі<sup>53</sup>. Прізвисько боярина – Путиловець – вказує, що він походив із Путивля, удільного центру Чернігівської землі, тобто з тієї частини Русі, із якою була пов'язана діяльність Ольстина Олексича. Однак самого цього факту недостатньо для більш далеких висновків про можливу спорідненість між Олексою Путиловцем та Ольстином Олексичем. Суперечить їй і великий часовий проміжок між літописними згадками про цих осіб.

Загалом, у розпорядженні дослідників немає переконливих аргументів на користь того, що саме одна зі згаданих вище осіб була пов'язана родинними зв'язками з Ольстином Олексичем. Імовірніше, збережені джерела взагалі не зафіксували батька Ольстина.

Ольстин Олексич є рідкісним прикладом того, коли літописець вказує не лише ім'я й патронім людини, але також ім'я її діда: «Ольстина . Олексича . Прохорова внука»<sup>54</sup>. Літописець не зазначає, чи Прохор був дідом Ольстина по батьківській, чи по материнській лінії. Але перша можливість є значно вірогіднішою. Відтак можна відтворити три покоління роду воеводи: Прохор – Олекса Прохорович – Ольстин Олексич.

Встановити особу діда Ольстина надзвичайно важко, оскільки джерела не зберегли жодної інформації про людину на ім'я Прохор, діяльність якої припадала б на кінець XI – XII ст. Інформацію про якогось Прохора Васильовича можна побачити лише в російського історика XVIII ст. Васілія Татищева, який, як тривалий час вважалося, міг при написанні своєї праці використовувати незбережені до наших днів літописи. Під 1131 р. В. Татищев вмістив запис про те, що дружина київського князя Мстислава Володимировича Христина зраджувала свого чоловіка із Прохором Васильовичем, якого через це князь заслав до Полоцька, де той і помер<sup>55</sup>. На основі цієї інформації М. Сокол, а пізніше і Б. Яценко стверджували, що саме згаданий В. Татищевим Прохор був батьком Олекси й дідом Ольстина<sup>56</sup>. Однак такий підхід не витримує критики. Як переконливо показав О. Толочко, В. Татищев не мав у своєму розпорядженні жодних незбережених руських літописів, із яких могла бути взята ця інформація<sup>57</sup>. З огляду на це, розповідь російського історика про Прохора Васильовича та його роман із дружиною Мстислава Володимировича необхідно вважати вимислом самого В. Татищева. Отже, думка М. Сокола про родинні зв'язки між Прохором Васильовичем і Ольстином Олексичем також не відповідає дійсності. Тож треба визнати, що сучасний стан джерельної бази не дозволяє з'ясувати, ким був дід Ольстина. Можна лише припустити, що він був добре відомий літописцеві й у сер. 80-х рр. XII ст. ще жив<sup>58</sup>.

У науковій літературі немає єдності й щодо етнічного та соціального походження Ольстина Олексича. М. Сокол твердив, що Ольстин походив із змішаного роду й мав руське коріння по батьківській лінії та тюркське по материній<sup>59</sup>. Така переконаність дослідника базувалася на тому, що ім'я Ольстин було «очевидно тюркського походження»<sup>60</sup>. Інших аргументів дослідник не навів. Однак, як було зазначено вище, версія про тюркське походження антропоніму Ольстин не витримує критики, що нівелює тезу М. Сокола.

Цікаву концепцію про етнічне походження Ольстина Олексича висловив Віра Франчук. На думку дослідниці, коріння воеводи необхідно шукати серед тюркського племені ковуїв<sup>61</sup>, яке перебувало на службі в чернігівських князів. В. Франчук вважає, що ковуї були нащадками касогів, які оселились на Русі й прийняли християнство. Тож саме такі християнами-касогами мали бути представники роду Ольстина Олексича<sup>62</sup>. Концеп-

<sup>53</sup> Новгородская первая летопись... С. 57, 257.

<sup>54</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 638.

<sup>55</sup> Татищев В. Собрание сочинений. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1995. Т. 4. История Российская. Ч. 2. С. 188.

<sup>56</sup> Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». С. 68–69; Яценко Б. «Слово о полку Игореве» та його доба.

<sup>57</sup> Толочко А. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. Киев: Критика, 2005.

<sup>58</sup> Тут хочу висловити кілька міркувань, пов'язаних із особою діда Ольстина, Прохора. Впадає в око, що літописець називає Ольстина внуком Прохора саме тоді, коли згадує, що Ольстин очолив загін ковуїв (Ипатьевская летопись. Стб. 638). Це дозволяє обережно припустити, що Прохор на якомусь етапі свого життєвого шляху теж міг мати стосунок до ковуїв (був одним із їх командирів?). Згадка про Прохора також може свідчити про те, що він був відомою та впливовою людиною. Таку впізнаваність боярину могли дати як багатство, так і висока позиція при князівському дворі (тисяцький? воевода?). Можна теж припустити, що Прохор ще жив у сер. 80-х рр. XII ст. і, можливо, зберігав свій вплив при князівському дворі. Приклад боярина Петра Ілліча, який у віці 90 років продовжував виконувати функції князівського радника (Ипатьевская летопись. Стб. 340; Nagimyy V. О отоценіи Światosława Olegowicza... S. 16–17) показує, що окремі особи могли залишатися на службі навіть у дуже похилому віці. Однак висловлені міркування неможливо підтвердити джерельними свідченнями, і вони мають винятково гіпотетичний характер.

<sup>59</sup> Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». С. 75.

<sup>60</sup> Там само. С. 74.

<sup>61</sup> Кучкин В. Ковуи: расселение, статус, миграции. Вестник Тверского Государственного университета. 2019. № 1 (49). С. 4–18.

<sup>62</sup> Франчук В. Иноплеменники в структуре государственной власти Руси XII в. Восточная Европа в древности и Средневековье. Государственная территория как фактор политогенеза. XXVII чтения памяти члена-корр.

ція В. Франчук, однак, має серйозні вади. В основу своєї аргументації дослідниця поклала той факт, що Ольстин очолював загін ковіує під час антиполовецького походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича 1185 р.<sup>63</sup> Але самого лише факту командування ковіуями недостатньо для висновку про приналежність Ольстина до цієї етнічної групи. У розпорядженні дослідників є чимало інших прикладів, коли руський воєвода командував тюркською кіннотою. Наведу кілька з них. У лютому 1150 р., під час походу київського князя Юрія Володимировича та його союзників на Луцьк, на чолі загону половців був поставлений воєвода Жирослав [Іванкович?]<sup>64</sup>. У 1159 р. воєвода Жирослав Нажирович командував відділом із 600 кінних торків, відправлених київським князем Ростиславом Мстиславовичем на допомогу полоцькому князеві Рогволоду Борисовичу<sup>65</sup>. У 1169 / 1170 і в 1171 / 1172 рр., під час відбиття половецьких нападів на Переяславську й Київську землі, у розпорядженні воєводи Володислава був великий загін берендеїв<sup>66</sup>. Як засвідчують наведені приклади, руські воєначальники могли очолювати не лише підпорядкованих руським князям Чорних Клобуків, але навіть загопи союзних половців. І в жодному з цих випадків немає підстав вважати, що люди, які командували кіннотою кочівників, мали тюркське походження. До того ж патронім та ім'я діда Ольстина не залишають сумнівів щодо його слов'янського походження.

Представлені аргументи й міркування не дозволяють погодитися із В. Франчук у тому, що Ольстин Олексич виводився із тюркського середовища. Вважаю, що значно ближчою до правди є думка В. Кучкіна, згідно з якою Ольстин був руським боярином<sup>67</sup>. На користь приналежності Олексича до боярського стану вказує і закінчення «-ич» у його патронімі.

Збережені джерела нічого не говорять про те, коли та при якій князівському дворі Ольстин Олексич розпочав свою службу. Тим не менш, в історичній науці були спроби відповісти на це питання. «Найбільш повну реконструкцію» кар'єри боярина в «дочернігівський період» подав уже згаданий М. Сокол. У його уяві вона виглядала так: Ольстин, будучи сином двірського<sup>68</sup> Олексі, розпочав свою кар'єру ще у Володимирі на Волині; у березні 1169 р. разом із батьком брав участь в обороні Києва й потрапив у полон до Мстислава Андрійовича; Мстислав Ізяславович не викупив своїх бояр, і вони були вимушені залишитися у Володимирі на Клязьмі; не маючи можливості повернутися на Русь, Ольстин перейшов на службу до володимиро-суздальського князя Андрія Юрійовича; після вбивства Андрія Ольстин опинився при дворі рязанського князя Гліба Ростиславовича; у складі рязанських військ у 1177 р. він брав участь у битві на р. Колокша й був взятий в полон воїнами володимиро-суздальського князя Всеволода Юрійовича; у 1178 р. був звільнений із полону, після чого опинився в Чернігові й свою подальшу кар'єру пов'язав із двором Ярослава Всеволодовича<sup>69</sup>. Скорочену версію такої «реконструкції» можна зустріти також у праці В. Франчук. Дослідниця нічого не говорить про можливу участь Ольстина в обороні Києва 1169 р. і про його перебування при дворі володимиро-суздальського князя Андрія Юрійовича, однак переконана, що початки кар'єри Ольстина пов'язані з Рязанською землею. На її думку, Ольстин належав до найближчого кола рязанського князя Гліба Ростиславовича, брав участь у битві на р. Колокша, потрапив у полон до Всеволода Юрійовича, а після звільнення перейшов на службу до чернігівського князя Ярослава Всеволодовича<sup>70</sup>.

Такі спроби реконструкції початку кар'єри Ольстина Олексича цікаві, однак їх неможливо прийняти. Найперше це стосується твердження М. Сокола про службу Ольстина Мстиславові Ізяславовичу, участь в обороні Києва й перебування при дворі Андрія Юрі-

АН СССР В.Т. Пашуто. Москва, 15–17 апреля 2015 г. Материалы конференции. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2015. С. 291–293.

<sup>63</sup> Франчук В. Иноплеменники в структуре государственной власти Руси XII в. С. 291.

<sup>64</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 389; Лаврентьевская летопись. С. 323; Нагирный В. Туровский посадник Жирослав Иванкович. Просопографический очерк. Исследования по истории Восточной Европы. Минск: Изд-во БГУ, 2019. Вып. 12. С. 36–37.

<sup>65</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 505; Нагирны В. Да питання аб асобе Жыраслава Нажыравіча, які ўзначальваў паход кіеўскіх войскаў на Менск у 1159 г. Журнал Белорусского Государственного университета. История. 2020. № 2. С. 5–10.

<sup>66</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 557–559; Лаврентьевская летопись. С. 359–361; Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 208–210.

<sup>67</sup> Кучкин В. Ковуи: расселение, статус, миграции. С. 13.

<sup>68</sup> М. Сокол називає Олексі й двірським, і дворецьким (Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». С. 66–69), хоча двірський та дворецький виконували зовсім різні функції. Уряд двірського з'явився на Русі не пізніше сер. XII ст., функціонував при дворі волинських, київських (лише протягом 1167–1169 рр.) і галицько-волинських князів принаймні до 30-х рр. XIV ст., і за своїми функціями був близьким до західного comes palatinus. Що стосується дворецького, то його компетенції були набагато вужчими – він завідував князівським господарством. Посада дворецького з'явилася на Русі не раніше XIV ст. і була поширена лише в північноруських князівствах: Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 59–60. Очевидно, М. Сокол не розумів різниці між двірським і дворецьким.

<sup>69</sup> Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». С. 66–67, 69–71, 74.

<sup>70</sup> Франчук В. Иноплеменники в структуре государственной власти Руси XII в. С. 291–292.

йовича, оскільки в розпорядженні дослідників немає жодного, навіть опосередкованого свідчення джерел, яке говорило б на користь такого розвитку подій<sup>71</sup>. Що ж стосується можливої служби Ольстина в рязанського князя Гліба Ростиславовича, то варто зазначити, що серед думців Гліба в 1177 р. справді був якийсь Ольстин, який брав участь у битві на р. Колокша та потрапив у полон до володимиро-суздальського князя: «...дружину його всю изымаша . и думци его изваза всѣ . и Бориса Жидиславича . и Гольстина . и Дѣдилца . и инѣхъ множдство»<sup>72</sup>. Однак лаконічність літописних даних не дозволяє впевнено ототожнювати його з Ольстином Олексичем. Необхідно також нагадати, що в руських літописах не раз зустрічаються особи з таким само іменем, які діяли в одному й тому ж часовому проміжку і яких дослідники помилково сприймають як одну людину. Серед найбільш яскравих прикладів безпідставного ототожнення різних людей можна назвати: туровського посадника Жирослава Іванковича, Жирослава з кола князя Гліба Юрійовича та новгородського посадника Жирослава<sup>73</sup>; Володислава Ляха, воеводу князя Ростислава Мстиславовича та Володислава Воротиславовича, урядника князя Мстислава Ізяславовича<sup>74</sup>; Володислава Ляха й Володислава, Яневого брата, воеводу князя Михалка Юрійовича<sup>75</sup>; а також Славна з кола князя Володимира Андрійовича й Славна Борисовича, тисяцького князя Рюрика Ростиславовича<sup>76</sup>. Тому до можливої ідентифікації рязанського боярина Ольстина з чернігівським боярином Ольстином Олексичем необхідно ставитися доволі обережно<sup>77</sup>.

Перше достовірне свідчення про Ольстина Олексича вміщено в статті 6692 (1184/1185) р. «Київського літопису». Вона розпочинається інформацією про напад половецького князя Кончака на Русь<sup>78</sup>. Із подальшої розповіді літописця випливає, що Кончак старався недопустити об'єднання проти нього руських князів і «послать же башеть ... ко Ірославоу Всеволодицю . мира проса»<sup>79</sup>. При чому, руський книжник відмітив, що це було зроблено «с лєстью»<sup>80</sup>. Про підступність половців Ярослава попереджав і його старший брат, київський князь Святослав Всеволодович: «Стѣславъ же Всеволодиць . слашеть къ Ірославоу река . брате не ими имѣ вѣры . ни своего моужа шли»<sup>81</sup>. Однак чернігівський князь, у відповідь на пропозицію половців «не вѣды лѣсти ихъ . посла к нимъ . моужь свои Гольстина . Гользча»<sup>82</sup>.

Подальші події представлені в літописі так: Святослав Всеволодович заручився підтримкою Рюрика Ростиславовича, Володимира Глібовича й Мстислава Романовича та швидким маршем вирушив до р. Хорол, де перебували основні сили Кончака; зіткнення руських і половецьких військ відбулося 1 березня 1185 р.; удар руських полків виявився настільки несподіваним, що половці не змогли вчинити організований опір і зазнали повної поразки; самому Кончаку вдалося врятуватися втечею, але більша частина його військ була або перебита, або взята в полон<sup>83</sup>. Закінчуючи розповідь про розгром Кончака, літописець із відчутним осудом вказує, що «кназь же Ірославъ . Черниговскии не шель баше с братомъ . со Стѣславомъ . молвашеть бо тако азъ есмь послать к нимъ . моужа своего Гольстина . Гользича а не могоу на свои моужь поѣхати тѣмъ вѣрчѣся братоу своему . Стѣславоу»<sup>84</sup>.

Із наведеної літописної розповіді важко дізнатися, як пробігала місія Ольстина до половців. Про її результат теж нічого невідомо. Але слова руського книжника дозволяють

<sup>71</sup> Погоджуюся з думкою Л. Дмитрієва, який зауважив, що наведені М. Соколом «обстоятельства и факты» із життя Ольстина Олексича «не более чем догадки самого исследователя, не имеющие под собой непредвзятых объективных данных»: Дмитриев Л. Ольстин Олексич. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995. Т. 3: К–О. С. 361.

<sup>72</sup> Лаврентьевская летопись. С. 384; Радзивилловская летопись. С. 145.

<sup>73</sup> Нагирный В. Туровский посадник Жирослав Иванкович... С. 35–36, 68.

<sup>74</sup> Nagirnyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej... S. 188–189.

<sup>75</sup> Ibid. S. 190.

<sup>76</sup> Nagirnyy V. Problem identyfikacji osób w latopisach ruskich: Sławn i Sławn Borysowicz. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. 2020. R. 17. Nr 2. S. 171–179.

<sup>77</sup> Проти ототожнення рязанського боярина Ольстина та Ольстина Олексича виступали, між іншим: Соловьев С. История России с древнейших времен. Москва: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. Кн. 1. Т. 1–2. С. 629–630, 780; Дмитриев Л. Автор Слова о полку Игореве. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Ленинград: Наука, 1987. Вып. 1: XI – первая пол. XIV в. С. 27; Його ж. Ольстин Олексич. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995. Т. 3. С. 360–361.

<sup>78</sup> При описі нападу Кончака на Русь, літописець подає цікаву інформацію про те, що половецький князь планував спалити низку руських міст, і сподівався зробити це за допомогою якогось «моужа такового . бесоурменина» котрий вмів «стрѣлаше . живимъ вгньмъ». Цей план, однак, не вдалося реалізувати. Війська Кончака були розбиті Рюриковичами, а «бесоурменин», який володів таємницею «живого» (грецького) вогню, потрапив у полон до київського князя Святослава Всеволодовича: Ипатьевская летопись. Стб. 634, 636.

<sup>79</sup> Там само. Стб. 635.

<sup>80</sup> Там само.

<sup>81</sup> Там само.

<sup>82</sup> Там само.

<sup>83</sup> Там само. Стб. 635–636.

<sup>84</sup> Там само. Стб. 636–637.

дізнатися про особу самого Ольстина Олексича. Із них відомо, що станом на поч. 1185 р. Ольстин перебував на службі в чернігівського князя Ярослава Всеволодовича. Не відомо, яку саме функцію Ольстин виконував при князівському дворі, однак ввірення йому переговорів із половцями може вказувати на те, що боярин вже мав певний дипломатичний досвід і, очевидно, був обізнаний із половецькими звичаями та мовою. Можна також припустити, що під час битви на р. Хорол Ольстин ще був у таборі Кончака й повернувся в Чернігів лише після розгрому половецьких сил.

Наступний раз Ольстин Олексич з'являється на сторінках «Київського літопису» в статті 6693 (1185 / 1186) р., де розповідається про невдалий похід Ігоря Святославовича проти половців, який відбувся в кінці квітня – першій половині травня 1185 р. Тут немає потреби описувати цю військову акцію новгород-сіверського князя, оскільки їй присвячено багато літератури й вона в деталях відтворена дослідниками<sup>85</sup>. Зупинюся лише на тих моментах, які пов'язані із Ольстином Олексичем.

Руський книжник, описуючи кампанію Ігоря Святославовича, кілька разів згадав про Ольстина Олексича. Перший раз тоді, коли зазначив, що перед походом Ігор заручився підтримкою чернігівського князя Ярослава Всеволодовича, який відправив на допомогу новгород-сіверському князеві загін ковуїв під командуванням Ольстина Олексича: «...оу Йрослава испроси . помочь . Оьльстина . Оьлексича . Прохорова вноука . с Кооуи Черниговскими»<sup>86</sup>. Вдруге – при описі шиккування руських полків перед першою битвою з кочівниками: «Игоревъ полкъ середѣ . а по правоу брата его Всеволожъ . а по лъвоу Стѣславъ снѡва его . на передѣ емоу снѣ Володимѣрь . и друугий полкъ Йрославль . иже бахоу . с Оьльстиномъ Кооуеве . а третий полкъ на переди же стрѣлци . иже бахоутъ ѿ всихъ князии выведены . и тако израдиша полкъы своя»<sup>87</sup>. Ще раз Ольстин Олексич згаданий під час опису першої битви, коли він переслідував половців, які тікали: «Стѣслав же Оьлговичъ . и Володимѣрь Игоревичъ . и Оьльстинъ . с Кооуи стрѣлци поткоша по нихъ . а Игорь и Всеволодъ . по малоу идаста . не распоустаста полкоу своего . переднии же ти Роусъ биша ѣ имаша . Половцѣ же пробѣгоша вежѣ . и Роусъ же дошедше вежѣ . и вполонишася . друозии же ночь приѣхаша к полкомъ с полономъ»<sup>88</sup>. Опис переслідування половців є останньою безпосередньою згадкою Ольстина Олексича, і можна було б вважати, що на цьому вся інформація про нього вривається. Однак привертає увагу те, що при описі другої битви з половцями літописець зазначає, що «воеводоу имахоутъ тотъ напередѣ азвень быѣ»<sup>89</sup>. Хоча ім'я воеводи в цьому випадку не вказане, є дуже правдоподібним, що руський книжник мав на увазі саме Ольстина, оскільки під час всієї розповіді він не згадує жодних інших воевод у руському війську<sup>90</sup>.

У літописній статті 6693 (1185 / 1186) р. привертають увагу кілька важливих моментів. Літописець наголошує, що Ольстин Олексич виконував функцію воеводи чернігівського князя Ярослава Всеволодовича, але зазначає, що боярин командував не чернігівським полком, але загоном тюркської кінноти, яка складалася із ковуїв. Цей факт схиляє до думки, що Ольстин, хоч і належав до довірених осіб Ярослава Ольговича, однак не посідав найвищого положення в князівському колі. З іншого боку, ввірення йому командування над значним загоном і поведінка Ольстина на полі бою засвідчують те, що він був досвідченим воєначальником. Це дозволяє припускати, що військова кар'єра Ольстина розпочалася задовго до згаданих подій. Із літописного повідомлення можна також дізнатися про особисті якості воеводи. Контекст розповіді дає підстави вважати, що під час першої битви з половцями, яка відбулася в п'ятницю 10 травня 1185 р.<sup>91</sup>, Ольстин був поранений. Однак, незважаючи на поранення, воевода знову очолив свій загін і прийняв участь у другій битві з половцями, яка відбулася в неділю 12 травня<sup>92</sup>. Цей факт може характеризувати його як загартованого в боях воєначальника й мужню людину. Характерно, що саме присутність воеводи підтримувала дисципліну в підпорядкованих йому ковуїв, а його полон став поштовхом до втечі останніх із поля бою.

На жаль, стан джерельної бази не дозволяє простежити долю Ольстина Олексича після 12 травня 1185 р. Якщо боярин пережив полон, то міг бути звільненим із нього разом із

<sup>85</sup> Dimnik M. The dynasty of Chernigov, 1146–1246. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 166–173.

<sup>86</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 638. Коротку згадку про участь Ольстина Олексича в поході містить також пізніший «Густинський літопис»: Густынская летопись. Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. Т. 40. С. 101.

<sup>87</sup> Ипатьевская летопись. Стб. 639.

<sup>88</sup> Там само. Стб. 640.

<sup>89</sup> Там само. Стб. 641.

<sup>90</sup> Хочу звернути увагу на те, що Ольстин Олексич був єдиною особою не-князівського походження, яка очолювала значний військовий загін. На чолі всіх інших загонів стояли Рюриковичі. Цей факт є достатньо вагомим аргументом на користь того, що під неназваним по імені воеводою необхідно розуміти саме Ольстина Олексича.

<sup>91</sup> Березков Н. Хронология русского летописания. С. 203.

<sup>92</sup> Там само.

сином Ігоря, Володимиром, який повернувся на Русь 1187 р.<sup>93</sup> Невідомо також, чи він відновив свій попередній статус, і коли закінчився його життєвий шлях.

Доступні джерела не гадають жодної особи з патронімом Ольстинович, що не дозволяє встановити можливих потомків воєводи. Без сумніву, Ольстин Олексич мав бути можливою людиною й володіти якимись землями в Чернігівському князівстві. Пошук його володінь, однак, неймовірно ускладнює відсутність як письмових даних, так і характерної топонімії.

На завершення, необхідно згадати про те, що в науковій літературі зустрічається думка про те, що Ольстин Олексич був добре освіченою людиною й інтелектуалом, який був прекрасно обізнаний із загальноруськими справами, а також володів непересічним літературним талантом. Такими якостями воєводу наділив М. Сокол<sup>94</sup>, який намагався довести, що саме Ольстин був автором «Слова о полку Ігоревім»<sup>95</sup>. Палким прихильником такої думки був і Б. Яценко<sup>96</sup>. Однак у розпорядженні дослідників немає жодної інформації про те, що Ольстин Олексич насправді володів літературними здібностями й займався літературною творчістю. Вважаю, що рацію мав Лев Дмитрієв, котрий зауважив, що всі спроби М. Сокола довести причетність Ольстина Олексича до створення «Слова...» базуються винятково на суб'єктивних домислах дослідника<sup>97</sup>. Характерно, що й сам М. Сокол досить швидко змінив свою думку, і почав вважати автором «Слова...» Івана Радославовича, згаданого в «Київському літописі» під 6672 (1164 / 1165) р.<sup>98</sup>

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що Ольстин Олексич належав до тих представників чернігівської еліти, яким повезло бути зафіксованими на сторінках літописів. Хоча лаконічні повідомлення руського книжника не дають можливості відтворити весь життєвий шлях воєводи, але, все ж таки, висвітлюють окремі епізоди життя та діяльності Ольстина. Відомо, що Ольстин був сином Олексі й внуком Прохора і, очевидно, належав до боярського середовища Чернігівської землі. Свою кар'єру пов'язав зі службою чернігівським князям і мав розпочати її задовго перед тим, як вперше був згаданий на сторінках літопису. Підтверджений джерелами період його активності припадає на один – 1185 р. Достовірно відомо, що Ольстин Олексич виконував функції посла Ярослава Всеволодовича до половецького князя Кончака на початку 1185 р., а згодом, за дорученням свого сюзерена, взяв участь у поході новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців. Під час нього Ольстин виконував функції воєводи й командував загоном ковуїв – тюркської кінноти, яка перебувала на службі в чернігівського князя. Був поранений під час першої битви з кочівниками, яка відбулася 10 травня 1185 р., а 12 травня, під час другої битви, потрапив у полон до половців. Очевидно, Ольстин мав певний дипломатичний та значний військовий досвід і був добре обізнаний із звичаями та мовою кочівників – як ковуїв, так і половців. Опираючись на методологію визначення вікових критеріїв, необхідних для зайняття посади воєводи, запропоновану мною при дослідженні персонального складу київських урядників XI–XIII ст.<sup>99</sup>, можна припустити, що в 1185 р. Ольстин Олексич уже ввійшов принаймні у четверте десятиліття свого життя. Відповідно, він мав народитися не пізніше першої половини 40-х рр. XII ст. Невідомо, як склалася його доля після 12 травня 1185 р., де були його володіння, його сімейний статус, хто його нащадки та коли закінчився життєвий шлях Ольстина Олексича. Можна впевнено говорити про те, що поширені в історичній науці твердження про походження Ольстина із змішаного русько-тюркського або касогського роду, імовірну участь в обороні Києва в 1169 р., перебування у Володимирі на Клязьмі чи службу в рязанського князя Гліба Ростиславовича, не витримують наукової критики й відірвані від історичної реальності. Так само нічого спільного з цією реальністю не має твердження про створення Ольстином Олексичем «Слова о полку Ігоревім».

#### References:

Chuchka, P. (2011). *Slovianski osobovi imena ukrainsiv: istoryko-etymolohichniy slovnyk* [Slavic personal names of Ukrainians: a historical and etymological dictionary]. Uzhhorod, Ukraine.

<sup>93</sup> Іпатьевская летопись. Стб. 659.

<sup>94</sup> Сокол М. К вопросу о творце «Песни о полку Игореве». С. 77–78.

<sup>95</sup> Там само. С. 64–78.

<sup>96</sup> Яценко Б. Об авторе «Слова о полку Игореве». С. 34–35, 37; Його ж. «Слово о полку Ігоревім» та його доба. Б. Яценко також безпідставно ототожнює Ольстина Олексича із Біловодом Просовичем, дружинником князя Ігоря Святославовича.

<sup>97</sup> Дмитриев Л. Ольстин Олексич. С. 361.

<sup>98</sup> Іпатьевская летопись. Стб. 523. Такий погляд М. Сокол представив у неопублікованій монографії: «Слово о полку Игореве» (Вопросы историографии и источниковедения памятника XII в.). Рукопись, 552 с. Цей рукопис зберігається в Інституті наукової інформації з суспільних наук Російської академії наук і був мені недоступний. Інформація про нього отримана з праці: Моисеева Г., Творогов О. Гойгел-Сокол Михаил Тимофеевич. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995. Т. 2. С. 35.

<sup>99</sup> Nagirnyy V. *Urzednicy ziemi kijowskiej...* S. 37.

Chuhaieva, I. (2012). Datovani chernihivski zvisky Kyivskoho litopysu XII st. yak marker chernihiv-skykh litopysnykh frahmentiv [Dated Chernihiv news of the Kyiv chronicle of the 12<sup>th</sup> c. as a marker of Chernihiv chronicle fragments]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 5–6, P. 5–18.

Chuhaieva, I. (2014). Letopysnyi materyal chernyhovskoho soderzhanyia XII v. v severo-vostochnoi letopysnoi tradytsii [Chronicle material of Chernigov content of the 12<sup>th</sup> c. in the North-Eastern chronicle tradition]. *Drevniaia Rus. Voprosy medievystyky – Ancient Rus. Questions of medievalistics*, 3, P. 31–41.

Chuhaieva, I. (2015). Litopysnyi material chernihivskoho zmistu XII – ser. XIII st. u Novhorodskomu Pershomu litopysi [Chronicle material of Chernihiv content of the 12<sup>th</sup> – the mid-13<sup>th</sup> c. in the Novgorod First chronicle]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian historical collection*, 18, P. 278–287.

Chuhaieva, I. (2018). Chernihivske litopysannia XI–XIII st.: istoriografichnyi mif chy istorychne dzhe-relo? [Chernihiv chronicles of the 11<sup>th</sup>–13<sup>th</sup> c.: historiographical myth or historical source?]. Chernihiv, Ukraine.

Khalymonenko, H. (2009). Davnotiurkski antroponimy v ukrainskykh litopysakh X–XIII st. [Ancient Turkic anthronyms in Ukrainian chronicles of the 10<sup>th</sup>–13<sup>th</sup> c.]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho universytetu: Skhidni movy ta literatury – Bulletin of the Kyiv National university: The Eastern languages and literatures*, 15, P. 288–294.

Kuchkin, V. (2019). Kovui: rasselenie, status, migratsii [Kovui: settlement, status, migrations]. *Vestnik Tverskogo Gosudarstvennogo Universiteta – Bulletin of Tver State university*, 1 (49), P. 4–18.

Nahirnyi, V. (2020). Halytskyi voievoda Tudor Yelchych [Galician voivode Tudor Yelchych]. Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Stefanovych, P. (2008). Knyaz' i boyare: klyatva vernosti i pravo otyezda [Prince and boyars: the oath of allegiance and the right of departure]. *Drevnyaya Rus': ocherki politicheskogo i socialnogo stroya – Ancient Rus': essays on political and social structure*, P. 148–269. Moscow, Russia.

Tolochko, A. (2005). «Ystoryia Rossyiskaia» Vasyliia Tatyshcheva: ystochnyky y yzvestyia [Vasily Tatishchev's «History of Russian»: sources and news]. Kyiv, Ukraine.

**Нагірний Віталій Миколайович** – кандидат історичних наук, доцент (ад'юнкт) Інституту історії Ягелонського університету в Кракові (вул. Голембя 13, м. Краків, 31-007, Польща).

**Nagirnyy Vitaliy** – Ph.D. in history, docent (adjunct) of the institute of history of the Jagiellonian university in Krakow (13 Gołębia Str., Krakow, 31-007, Poland).

E-mail: vitaliy.nagirnyy@uj.edu.pl

## FROM STUDIES ON THE ELITES OF CHERNIHIV LAND: VOIVODE OLSYIN OLEKSYCH

**The purpose of the article** is to study the figure of Olstyn Oleksych, the voivode of prince Yaroslav Vsevolodovych of Chernihiv, and to separate reliable facts from his life from numerous historiographical myths related to his personality. **The methodological basis** of the study is the analysis of the surviving chronicle evidence about Olstyn Oleksych with the use of anthroponymic material. **The novelty of the study** lies in the refutation of a number of statements widespread in the scientific literature that do not correspond to historical reality. **Conclusions.** It is known that Olstyn was the son of Oleksa and the grandson of Prokhor, and he obviously came from the boyar environment of the Chernihiv land. He might have been born no later than the first half of the 1140s. Undoubtedly, his career at the princely court began long before he was first mentioned in the chronicle. The period of Olstyn's activity confirmed by sources falls on one year, 1185. At the beginning of this year, he served as an ambassador of prince Yaroslav Vsevolodovych of Chernihiv to the Cuman prince Konchak, and in late April – the first half of May, on behalf of Yaroslav Vsevolodovych, he participated in the campaign of prince Ihor Sviatoslavovych of Novgorod-Severskyi against Cumans. During this campaign, Olstyn was a voivode heading the detachment of the Kovui, was wounded and taken prisoner by Cumans. The analysis of the source material leads to the conclusion that Olstyn had some diplomatic and considerable military experience and was well acquainted with customs and language of the nomads, both Kovui and Cumans. Nothing is known about his further fate, as well as about his land holdings or family status. The conducted research allows us to reject the statements common in historiography about Olstyn's origin from a mixed Ruthenian-Turkic or Kasogian family, his probable participation in the defense of Kyiv in 1169, his stay in Vladimir on the Klyazma, his service to the prince of Ryazan Gleb Rostislavovich, and his possible involvement in the authorship of «A Word about Igor's regiment».

**Key words:** Olstyn Oleksych, Rus, Chernihiv land, Ruthenian elites, voivode.

**Дата подання:** 19 серпня 2024 р.

**Дата затвердження до друку:** 14 грудня 2024 р.

### Цитування за ДСТУ 8302:2015

Нагірний, В. Із студій над елітами Чернігівської землі: воєвода Ольстин Олексич. *Сіверянський літопис*. 2024. № 6. С. 19–28. DOI: 10.58407/litopis.240602.

### Цитування за стандартом APA

Nagirnyy, V. (2024). Iz studi y nad elitamy Chernihivs'koi zemli: voyevoda Olstyn Oleksych [From studies on the elites of Chernihiv land: voivode Olstyn Oleksych]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 19–28. DOI: 10.58407/litopis.240602.